

KEISTIMEWAAN DAN KEARIFAN TEMPATAN MASYARAKAT MELAYU MENGGUNAKAN BUAH-BUAHAN DALAM ILMU PERUBATAN

JACQLYN PATRICIA ANAK JELANI
Universiti Putra Malaysia
jacqlynpatricia@gmail.com

SALMAH JAN BINTI NOOR MUHAMMAD
Universiti Putra Malaysia
salmahjan@upm.edu.my

ABSTRAK

Kajian ini mengenai ilmu perubatan Melayu yang merupakan warisan peninggalan nenek moyang dalam bidang kebudayaan. Oleh kerana, masyarakat Melayu juga dikenali sebagai masyarakat yang kaya dengan ilmu pengetahuan seperti kaedah pembuatan ubat, merawat, penyediaan bahan, pemerolehan ilmu dari pelbagai sehingga kepada penanaman tumbuh-tumbuhan bagi tujuan perubatan. Justeru, objektif kajian ini ialah mengenal pasti dan membincangkan keistimewaan dan kearifan tempatan tentang penggunaan buah-buahan dalam ilmu perubatan Melayu. Kajian ini akan menggunakan Antropologi Perubatan yang diperkenalkan oleh Hashim Awang A.R (1990) yang mempunyai tiga subbidang utama iaitu eknologi perubatan, etnopsikiatri dan etno perubatan sebagai pengukuhan kajian ini. Dapatan menunjukkan bahawa terdapat buah-buahan yang digunakan oleh masyarakat Melayu bagi membantu dalam mengubati penyakit dan ada juga menggunakannya untuk tujuan perniagaan. Selain itu, didapati bahawa buah limau nipis paling banyak digunakan merawat penyakit dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu*. Buah-buahan ini sememangnya mudah diperolehi kerana ditanam di persekitaran perumahan. Penggunaan buah-buahan untuk tujuan pengubatan dalam teks ilmu perubatan ini dipengaruhi oleh beberapa faktor seperti kepercayaan kepada animisme, adat dan budaya selain bentuk fizikal buah-buahan yang sering dikaitkan dengan alam semulajadi dan kehidupan manusia. Sehubungan dengan itu, adalah diharapkan kajian ini memberikan manfaat kepada pengkaji antropologi dan pengamal perubatan, untuk mendalami ilmu perubatan Melayu dengan mengkaji dan menggabungkan perubatan moden dan tradisional dalam bidang perubatan.

Kata kunci: Antropologi; buah-buahan; ilmu perubatan; kitab tib; penyakit

THE UNIQUENESS AND WISDOM OF LOCAL MALAY COMMUNITIES IN USING FRUITS IN MEDICAL STUDIES

ABSTRACT

This study that pertains to medical studies which is a Malay heritage from their ancestors in the field of culture. This is because the community is also known as a society that is rich with knowledge such as a method of making medicine, treating, preparing materials, acquiring knowledge from the range up to the cultivation of plants for medicinal purposes. Thus, the objective of this study is to identify and discuss the uniqueness and wisdom of local fruits in Malay medical studies. This study will use Medical Anthropology introduced by Hashim Awang A.R. (1990) which has three main sub namely medical ethnopsynology, ethno psychiatrics and ethno medical as the strengthening of this study. The findings have shown that there are fruits used by the Malay community to help in curing diseases and some also use them for business purposes. Besides that, it is found that the most widely used limes treats the disease in *Kitab Tib Muzium Terengganu*. These fruits are indeed easily acquired due to planting in the housing environment. The use of fruits for the purpose of repetition in the text of medical knowledge is influenced by a number of factors such as belief in animism, custom and culture besides the physical form of fruits often associated with nature and human life. Accordingly, this study is hoped to benefit anthropologists and medical practitioners, to deepen the knowledge of Malay medicine by studying and incorporating modern and traditional medicine in the field of medicine.

Keywords: Anthropology; disease; fruits, kitab tib; medical studies

PENGENALAN

Setiap manusia akan mengalami perubahan unsur badan, sama ada dalam keadaan sihat mahupun uzur. Ini bergantung kepada ketahanan antibodi seseorang terhadap persekitaran yang dihadapi, misalnya perubahan cuaca dan iklim. Namun, dalam pandangan dan kepercayaan masyarakat Melayu, perubahan unsur dalam badan boleh dipengaruhi oleh kuasa yang luar biasa. Contohnya, gangguan daripada jin-jin, hantu, jembalang, sihir dan kuasa daripada tuhan. Oleh itu, masyarakat Melayu mengambil ikhtiar lain untuk merawat dan mengubati menggunakan kaedah tradisional yang dipelopori oleh golongan bomoh, dukun, bidan dan pawang untuk merawat penyakit tersebut.

Hal ini sejajar dengan pendapat Mohd Koharuddin (2003) yang menurut beliau bahawa masyarakat Melayu mempunyai ilmu pengetahuan yang tinggi dalam merawat, mengubati, mengatasi sakit demam dan menggunakan alam tumbuhan semulajadi untuk ramuan pengubatan. Selain itu, Harun Mat Piah (2006) menyatakan ilmu perubatan merupakan salah satu bidang yang amat penting kepada setiap kelompok masyarakat di dunia ini. Oleh itu, dalam ilmu perubatan terdapat pelbagai subdisiplin ilmu yang amat berharga. Misalnya, pembelajaran, pengamal perubatan termasuklah kaedah pembuatan ubat-ubatan, merawat, penyediaan bahan dan penanaman tumbuh-tumbuhan bagi tujuan perubatan, yang diyakini telah berkembang dan tersebar sejak zaman purbakala lagi.

Namun, penggunaan ilmu perubatan tradisional ini diragui kedudukannya oleh masyarakat di era moden kini. Misalnya, ketidakpercayaan masyarakat terhadap kaedah yang digunakan dan kekurangan pengamal dalam mentafsir kesihatan dan penyakit. Kenyataan ini disokong oleh Abdul Ghani Hussain (2014) yang menyatakan untuk mencari individu yang mahir dalam bidang perubatan kini agak sukar kerana ramai daripada mereka yang menceburinya hanya menghafal tanpa memahami secara keseluruhan proses perubatan seperti mentafsir penyakit dan pemilihan ubat untuk rawatan. Selain itu, dikatakan juga kehadiran golongan bomoh, pawang, dukun dan bidan kebanyakannya juga melanggar hukum agama Islam.

SOROTAN KAJIAN

Kajian mengenai ilmu perubatan tradisional Melayu bukanlah menjadi perkara yang asing lagi. Ini kerana terdapat kajian terdahulu yang telah dilakukan oleh para sarjana dalam bidang ini. Misalnya, kajian oleh A.Samad Ahmad (1988) yang berjudul 'Warisan Perubatan Melayu'. Kajian ini menghimpun pelbagai jenis ilmu perubatan Melayu merangkumi pantang larang, rawatan, sukatan bahan yang digunakan, faktor masa dan juga ciri-ciri untuk menjadi pengamal perubatan. Impaknya, kajian ini telah menarik perhatian ramai pengkaji tempatan dan luar untuk mengkaji ilmu perubatan Melayu yang meliputi pelbagai aspek kajian. Antaranya, Mohd Zawawi Mohamad (2018), Mohd Qayyum Kamarudina, Mohd Nasir Ripin, Zulkiflee Haron dan Norhissam Mustafa (2019), Fairuzah Mat Salleh, Zilal Saari, Nur Najwa Hanani Abdul Rahman dan Norhissam Mustafa (2020), Yusmilayati Yunos, Mohd Yuszaidy Mohd Yusoff, Muammar Ghadaffi Hanafiah dan Mohd Norizam Jamian (2016) selain Harun Mat Piah (2015), pakar dalam genre ini. Fokus penelitian kajian ini memperoleh bahawa masyarakat Melayu mempercayai manfaat yang terdapat dalam alam tumbuhan, haiwan serta benda yang digunakan untuk tujuan perubatan dan dipercayai mempunyai semangat di samping memberi kesan baik dan buruk kepada kesihatan manusia. Selain itu, turut dibincangkan tentang falsafah perubatan Melayu di samping kaedah rawatan seperti mandian, herba, penjagaan bayi dan perubatan selepas bersalin. Bukan itu sahaja, amalan dan kepercayaan kepada sang pencipta dalam memberikan kesembuhan dalam masyarakat Melayu juga sangat tinggi.

Seterusnya, kajian yang menyentuh tentang aspek penggunaan alam flora dalam ilmu perubatan juga turut dikaji oleh Jacqlyn Patricia Jelani dan Salmah Jan Noor Muhammad (2019) dengan menumpukan kepada rizom. Selain itu, Syahida Maarof (2019), Siti Fatimah Abd Aziz dan Yusmilayati Yunos (2019), Wan Husni Wan Abdullah, Mohammad Naqib Hamdan, Aminudin Hehsan, Zulkiflee Haron, Arieff Salleh Rosman dan Mohd Nasir Ripin (2019) dan Siti Khairul Bariyyah Akhbar (2016) memfokuskan kajian terhadap penggunaan herba dalam perubatan Melayu khususnya terhadap wanita selepas bersalin, penggunaan rizom, mandi bunga dan pengambilan buah-buahan dalam kehidupan seharian berdasarkan kajian saintifik. Dengan kajian-kajain lepas yang sedia ada ini, penulisan ini akan menumpukan kepada keistimewaan dan kearifan tempatan masyarakat Melayu menggunakan buah-buahan dalam ilmu perubatan. Justeru, objektif kajian penulisan ini ialah mengenal pasti dan membincangkan keistimewaan dan kearifan tempatan masyarakat Melayu terhadap penggunaan buah-buahan dalam ilmu perubatan.

METODOLOGI

Penulisan ini menggunakan kaedah kepustakaan dan analisis kandungan. Melalui kaedah kepustakaan, bahan-bahan seperti tesis sarjana, makalah, buku bacaan dan maklumat mengenai ilmu-ilmu perubatan tradisional yang terdapat di beberapa perpustakaan seperti Perpustakaan Sultan Abdul Samad (PSAS), Perpustakaan Negara, Perpustakaan Tun Sri Lanang (PTSL), dan Perpustakaan Institut Tamadun dan Alam Melayu (ATMA) menjadi rujukan utama untuk memperincikan lagi topik kajian. Seterusnya, kaedah analisis kandungan dilakukan untuk memperoleh maklumat yang bersesuaian dengan bahan kajian serta mengaplikasikan Antropologi Perubatan yang diasaskan oleh Hashim Awang A.R (1990) bagi mengukuhkan analisis kandungan.

Terdapat empat tatacara yang digunakan iaitu tahap memilih, mengumpul, menganalisis dan merumus data. Pada tahap memilih data, pemilihan bahan-bahan kajian dititikberatkan iaitu bahan yang berkaitan dengan perubatan tradisional. Pada tahap pengumpulan data, penelitian akan dilakukan terhadap bahan yang bersesuaian dengan objektif kajian. Setiap pembacaan akan dicatatkan. Sementara itu, pada tahap penganalisan data, perkara yang difokuskan ialah menganalisis maklumat yang diperoleh dan hasil daripadanya akan dilakukan suatu rumusan data yang menggambarkan keseluruhan kajian.

DAPATAN KAJIAN

Khasiat buah-buahan menurut Setiawan Dalimartha dan Felix Adrian (2011) ialah makanan yang mempunyai pelbagai khasiat yang dapat merawat penyakit seperti sakit jantung, strok dan juga antikanser. Selain itu, kebaikan warna yang ada pada buah-buahan mengandungi antioksidan yang membantu melambatkan proses penuaan pada tubuh badan. Namun, sekiranya pengambilan tidak terkawal akan memudaratkan kesihatan. Misalnya, pertambahan berat badan, kerosakan pada gigi dan boleh menyebabkan kencing manis disebabkan kandungan yang gula yang banyak. Selain daripada mempunyai banyak khasiat, menurut Eizah Mat Hussain (2019) dalam masyarakat Melayu buah-buahan ini digunakan sebagai sumber makanan dan juga menjadi sumber pendapatan. Sementara itu, Khalila Iliya Ismail dan Mohd Faizal Musa (2016) mengatakan buah-buahan adalah sebahagian daripada makanan yang menjadi kelangsungan hidup dan sebagai alat komunikasi manusia. Antara buah-buahan yang dikenal pasti terdapat dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* ialah:

Buah Delima

GAMBAR 1. Buah Delima

Menurut Mohd Termizi Kamson (2008) buah delima dalam gambar 1. dikenali sebagai *Punica Granatum L.* yang tergolong dalam keluarga *Punicaceae* dan berasal dari Asia Barat. Selain itu, Khadher Ahmad (2016) menyatakan bahawa buah delima ini merupakan buah yang bersifat serba boleh manakala Hamid Bahari (2012) berpendapat terdapat banyak antioksidan yang boleh menghindari tubuh manusia daripada pelbagai penyakit pada kandungan buah delima. Namun, dari sudut pandang masyarakat Melayu, buah delima ini mempunyai maksud tersendiri yang berkaitan dengan kecantikan wanita dan kesuburan. Maksud cantik ini merujuk kepada warna isi buah delima yang kemerah-merahan yang sering disamakan dengan bibir wanita yang cantik. Kesuburan pula merujuk kepada bilangan biji dan isi yang banyak terdapat dalam buah delima. Di samping itu, kelebihan lain terdapat pada biji buah delima boleh mejadi batu permata dan ia dipercayai ada unsur magis (Eizah Mat Hussain, 2019).

Dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* dinyatakan buah delima digunakan untuk merawat penyakit seperti sakit kulit ayam, sakit gigi, sakit mata, penyakit singa (sifilis), kayap dan demam kepialu. Justeru, terdapat ramuan dan kaedah yang digunakan untuk merawat penyakit kayap dengan menggunakan buah delima. Diperturunkan salah satu jenis penyakit yang disebutkan. *Sebagai lagi ubat kayap di dalam perut maka ambil kulit delima dan cendana janggi dan belerang bang maka asah dengan air bermalam beri minum, aflat (Kitab Tib Muizum Terengganu: 26).*

Berdasarkan daripada kajian saintifik juga, kulit buah delima dipercayai dapat menyembuhkan kayap dalam perut. Ini kerana, menurut Mohd Termizi Kamson (2008) kulit buah delima mengandungi sebanyak 25 % hingga 28 % zat dan 30% lendir. *Kitab Tib Muzium Terengganu* juga telah memberikan gambaran, seseorang yang mempunyai kayap pada bahagian perut akan berasa pedih pada tubuh badan, sukar bernafas dan menyebabkan nafas berbau. Selain itu, buah delima juga dapat menyembuhkan sakit lenguh lumpuh. Buktinya: *Sebagai lagi ubat lenguh lumpuh atau sakit sendi tulang atau angin pun baik juga. Maka ambil akar nyiur dan akar pinang dan suda lalang dan kulit buah delima dan sulur bonglai dan ibu kunyit dan akar merbau sebelah mata hari naik dan buah pala. Sekalian itu rebus, airnya tiga ling, beri tinggal seling maka beri minum, insya-Allah aflat (Kitab Tib Muzium Terengganu: 125).*

Kitab Tib Muzium Terengganu juga menyebutkan bahawa untuk mengenal pasti seseorang yang mengalami sakit lumpuh, seseorang akan berasa badannya panas sejuk, anggota badannya seperti mati, tidak lalu makan dan muntah-muntah di samping sakit perut dan bengkak pada tubuh badan. Kaedah rawatan yang digunakan ialah, dengan mengambil akar pinang, kulit buah delima, ibu kunyit, suda lalang, akar kelapa, sulur bonglai, akar merbau, buah pala yang tumbuhnya menghadap matahari terbit. Herba tersebut akan direbus dengan air sebanyak satu cupak air dan diberi minum setelah airnya berbaki setengah cupak. Dengan izin Allah akan sembuh.

Daripada petikan di atas juga, kajian mendapati masyarakat Melayu amat arif dalam ilmu perubatan. Buktinya, kaedah rawatan dan pemeriksaan jenis-jenis penyakit sangat teteliti iaitu dengan melihat ciri-ciri yang terdapat pada tubuh badan pesakit. Contohnya, memeriksa suhu badan, perubahan tubuh seperti bengkak dan selera pesakit. Hal ini sejajar dengan etno perubatan dalam Antroplogi Perubatan yang menyatakan untuk mengenal pasti sesuatu penyakit seharusnya terlebih dahulu memeriksa kulit, perut, permukaan lidah dan juga tekanan darah. Di samping itu, kaedah penyediaan ubat-ubatan bagi penyakit lain juga akan berbeza meskipun menggunakan bahan yang sama.

Buah Pisang Kelat

Pisang kelat seperti dalam gambar 2 dikenali sebagai *Musa x paradisiaca* (L.) daripada kelompok *Musaceae*. Ia berasal daripada Asia Tenggara seperti hutan hujan tropika dan subtropika. Ciri-ciri pokok pisang ini boleh tumbuh dengan baik sekitar 1.5 hingga 9 meter daunnya 15 hingga 50 cm. Banyak manfaat yang diperoleh daripada buah ini selain dijadikan sumber makanan. Misalnya, ia digunakan sebagai tumbuhan hiasan yang menggantikan pagar agar kawasan rumah tidak kelihatan secara terus oleh orang ramai yang melalui kawasan rumah tersebut. Ini kerana, ciri-ciri pokok pada buah ini menyumbang kepada keadaan tersebut iaitu mempunyai batang yang tinggi, daun yang lebar dan panjang. Atas sebab itulah, ia menjadi antara pilihan utama untuk ditanam di kawasan halaman rumah. Di samping itu, ia turut digunakan dalam upacara keagamaan, seni persembahan dan juga sebagai bungkusan makan. Ini disokong oleh kenyataan daripada Rahmah Buang (2007). Beliau menyatakan bahawa dalam seni persembahan masyarakat Melayu terutamanya dalam persembahan wayang kulit akan menggunakan batang pisang, batang pinang, buluh dan batang-batang yang lain yang mempunyai struktur panjang, bulat dan lurus. Manakala, Bambang Cahyono (2009) menyatakan masyarakat dahulu gemar menanam pisang untuk tujuan keagamaan sebagai persembahan kepada kuasa luar biasa.

GAMBAR 2. Buah Pisang Kelat

Dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* buah pisang seperti dalam gambar 2 ini didapati mampu merawat penyakit kepialu, penyakit singa, sakit perut, ubat sawan, penyakit dalam badan, barah batu, cacing dalam perut, kayap, naik serawan, sakit gigi, buasir, barah batu, sakit mata dan selebihnya pada lampiran II. Ini kerana, menurut Ong Hean Chooi (2004) buah pisang mengandungi bahan kimia yang dapat merangsang otot usus agar licin. Terdapat juga vitamin c yang baik untuk gigi, memulihkan luka, dan memberi kesihatan pada kulit badan. Di bawah merupakan contoh dan kebaikan buah pisang kelat dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu: Sebagai lagi ubat restung maka ambil kelopak pisang kelat maka bakar ambil abunya maka campurkan dengan minyak sapi maka lumurkan pada tempatnya yang sakit itu mustajab* (*Kitab Tib Muzium Terengganu: 9*).

Petikan di atas ada menyentuh berkenaan penyakit restung. Menurut N Franklin Adkinson Jr (2014) sakit restung disebabkan oleh jangkitan bakteria, pembiakan kulat dan virus. Manakala, dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* restung atau resdung dikenali sebagai darah kotor bercampur bisa makanan yang berbau busuk dan hanyir. Untuk mengenali sakit resdung ini biasanya ia berbau hanyir dan busuk dalam dubur, alat sulit dan dalaman perut yang menyebabkan gatal pada muka, leher serta dalam mata.

Untuk merawat penyakit resdung seperti dalam petikan di atas, bahan-bahan yang diperlukan hanya menggunakan minyak sapi dan kelopak pisang kelat. Cara-caranya ialah

kelopak pisang tersebut dibakar hingga menjadi abu dan campurkan bekas bakaran tersebut dengan minyak sapi lalu sapukan pada kawasan yang sakit. Selain itu, pisang kelat juga dapat menyembuhkan sakit mata. Contohnya:

Sebagai lagi ubat sakit mata ambil pisang kelat yang masak ambil kulitnya maka ramas-ramas dengan air limau nipis yang masak maka ambil airnya (maka ambil airnya) maka baca *Qul huwallahhu ahad* tiga kali senafas maka kerat kepalanya maka air beras itu masuk ke dalam limau itu, bungkus dengan kain yang halus; sudah, maka titik pada mata yang sakit itu tiga hari berturut-turut, afiat.

(*Kitab Tib Muzium Terengganu: 92*)

Terdapat beberapa jenis sakit mata yang dijelaskan dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* antaranya sakit mata merah kering, sakit mata merah basah, mata putih, mata bengkak, sakit mata daging-dagingan, mata rabun dan sakit mata bilis. Kategori sakit mata yang terdapat dalam petikan di atas iaitu sakit mata rabun. Bagi mengubati sakit tersebut, pesakit hendaklah menyediakan pisang kelat masak, limau nipis masak, beras dan kain halus. Cara-caranya ialah ambil air limau dan ramas bersama dengan kulit pisang kelat. Air perahan tersebut dibacakan *Qul huwallahhu ahad* tiga kali senafas dan kerat kepala buah limau dan masukkan air beras dan air kulit pisang. Selepas itu, bungkusannya dalam kain dan titikkan ke dalam mata selama tiga hari lamanya. Dengan izin-Nya akan sembuh.

Kaedah seperti di atas telah dinyatakan oleh Hashim Awang A.R (1990) di mana setiap ramuan ubat-ubatan dan teknik penyembuhan akan menggunakan bahan daripada alam semula jadi dan diiringi oleh doa-doa khusus agar ubat menjadi lebih mujarab. Buktinya, setiap akhir petikan akan menyebut 'afiat' dan terdapat juga doa-doa dalam proses penyediaan dan mengubati pesakit. Selain itu, pantang larang dan pematuhan masa juga diambil kira dalam perubatan Melayu agar ubat yang digunakan dapat memberi kesan kepada tubuh dan badan pesakit dalam masa tertentu.

Buah Limau Nipis

Buah limau nipis pada gambar 3 ini berupaya menyembuhkan luka, sembelit, resdung, sakit perut, sawan, mulut busuk, sakit kepala, ubat cacing, kurap, dan barah batu. Limau nipis atau *Citrus aurantifolia (christm.) swingle* tergolong dalam kelompok *rutaceae*. Taburan buah ini kebanyakannya terdapat di Asia Tenggara dan di tanam sekitar perumahan. Pokok ini mempunyai ketinggian 2.0 meter berbunga kecil, berduri, berbau wangi, rasa masam dan berkulit tebal. Masyarakat Melayu mempercayai pokok buah limau dapat menghalau kuasa ghaib dan roh-roh jahat. Selain itu, dalam dunia seni pertahanan seperti silat, ia digunakan untuk menghalau kuasa ghaib yang terdiri daripada jin-jin kerana golongan ini takut kepada asid apatah lagi apabila pesilat tersebut mandi dengan menggunakan air limau (Nazarudin Zainun dan Mohamad Omar Bidin, 2017).

GAMBAR 3. Buah Limau Nipis

Khasiat dan ramuan untuk merawat penyakit daripada buah limau nipis seperti gambar 3 di atas ini dijelaskan dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* seperti petikan berikut: *Sebagai lagi ubat batu pelir atau sudah pecah, maka ambil sumbu badak dan gading gajah dan tanduk kerbau dan tanduk lembu, maka asah dengan air limau nipas bubuhkan batu itu, aflat (Kitab Tib Muizum Terengganu.400: 21).*

Sementara itu, penyakit burut pula diceritakan pada bab ke-18 dalam kitab ini. Kaedah mengubati sakit burut ini ialah dengan mengambil gading gajah, tanduk badak sumbu, tanduk kerbau, tanduk lembu serta limau nipis. Caranya, asah segala tanduk dengan menggunakan limau nipis. Air asahan itu diletakkan ke atas alat sulit, dengan izin-Nya akan sembuh. Selain itu, buah limau nipis juga dapat melegakan batuk. Buktinya seperti berikut:

Sebagai lagi ubat batuk, ambil limau nipis yang masak sebutil, maka perah, ambil airnya maka air gula batu kira-kira manis air limau itu maka giling lumat-lumat maka mesrakan dengan limau itu maka minum pagi-pagi. Inilah ubat batuk serta dahak dan kering serta parau suara, aflat.

(Kitab Tib Muzium Terengganu: 136)

Gambar 3 ini diyakini kegunaanya untuk menyembuhkan penyakit batuk. Shamsul Khamis (2003) menyatakan limau nipis dapat menyembuhkan sakit tekak serta batuk. Oleh itu, untuk mengubati batuk seperti petikan di atas adalah dengan menyediakan bahan-bahan seperti buah limau nipis yang masak dan air gula pasir. Perahkan buah limau nipis masak dan campurkannya dengan sedikit air gula pasir yang telah digiling sehingga lumat dan airnya diminum setiap waktu pagi. Dengan izin-Nya akan sembuh.

Dalam ilmu perubatan Melayu, setiap individu boleh melakukan perawatan sendiri selain menggunakan khidmat pengamal perubatan. Ini sejajar dengan kenyataan Hashim Awang A.R (1990) dalam antropologi perubatan yang menyatakan selain menggunakan khidmat bomoh, dukun dan pawang, individu itu sendiri boleh melakukan kegiatan pencegahan. Misalnya, dengan menggunakan ubat-ubatan daripada tumbuh-tumbuhan, tangkal, serta tindakan lain seperti berurut dan berbekam sekiranya penyakit itu dikategorikan dalam penyakit ringan.

Buah Limau Purut

Buah limau purut pada gambar 4 ialah *Citrus hystrix DC* dalam famili *rutaceae*. Ciri-ciri buah limau purut sedikit berbeza dengan limau nipis. Misalnya, kulit buah limau purut berwarna hijau berkabut, permukaan kulit tidak rata dan kelihatan pucat berbanding limau nipis. Dalam kajian saintifik, menurut Shamsul Khamis (2003) buah limau purut sering digunakan untuk mandian selepas bersalin dan melegakan sakit kepala. Manakala, dari sudut pandangan masyarakat Melayu, kebanyakan buah limau purut, limau nipis, limau kapas dan seumpamanya digunakan untuk menghalau kuasa-kuasa ghaib seperti, sihir, hantu, jin dan jembalang (Nazarudin Zainun dan Mohamad Omar Bidin, 2017). Selain itu, masyarakat Melayu juga amat mahir dalam seni kraf tangan misalnya buah limau dijadikan sebagai agen kilau dalam pembuatan kain batik (Che Husna Azhari, 1997). Secara tidak langsung, membuktikan masyarakat Melayu amat arif dalam memanfaatkan alam flora dalam kehidupan seharian mereka.

GAMBAR 4. Buah Limau Purut

Buah limau purut dapat merawat penyakit seperti penyakit kulit ayam, ubat cericik, sakit gigi, barah batu, gila, sakit perut, ubat sawan dan ubat kepalu. Selain dalam teks *Kitab Tib Muzium Terengganu*, Azimah Abd Kadir (2018) juga menyatakan bahawa buah limau purut dapat menghilangkan bau badan, dijadikan pencuci rambut dan sebagai penyedap makanan terutamanya air perahan dan daunnya. Petikan di bawah merupakan contoh kegunaan buah limau purut dalam perubatan Melayu:

Sebagai lagi ubat badam urat, ambil putik limau purut tujuh butir dan bawang putih tiga labu dan jintan kedua sepengapit dan daun susu harimau segenggam erat, giling lumat-lumat dengan air cendana maka hancurkan dengan air, maka urut pada segala tubuhnya yang sakit, afiat.

(*Kitab Tib Muzium Terengganu: 1*)

Dalam ilmu perubatan Melayu menjelaskan badam urat berasal daripada panau yang bertompok-tompok serta menggerutu seperti kulit ayam dicabut bulunya. Ciri-ciri sakit badam urat ialah seluruh tubuh pesakit akan sakit dan membengkak. Oleh itu, untuk mengubati sakit badam urat seperti dalam petikan di atas, bahan-bahannya terdiri daripada limau kecil tujuh butir, bawang putih tiga labu, jintan kedua secubit, daun susu harimau segenggam dan air cendana. Cara penyediaanya ialah ambil putik limau purut tujuh butir, jintan kedua sepengapit, bawang putih tiga

labu, daun susu harimau segenggam digiling sehingga lumat. Setelah kesemua bahan-bahan dikisar hancur, sapukannya dan urut pada segala tubuh pesakit. Dengan izin-Nya akan sembuh. Selain itu, buah limau purut juga boleh menguatkan gigi. Buktinya:

Sebagai lagi ubat ambil kulit limau purut kulit batangnya maka bakar ambil arangnya kemudian ambil laher labu air maka bakar ambil arangnya ditumbuk lumat-lumat maka dipudikan dengan arang itu maka bubuh garam sedikit sudah itu maka gosokkanlah pada gigi itu, afiat.

(Kitab Tib Muzium Terengganu: 54)

Selain daripada putik limau purut, kulitnya juga digunakan dalam perubatan untuk menguatkan gigi. Bahan-bahannya terdiri daripada kulit dan batang limau, tangkai labu air dan garam. Cara penyediaannya, ambil kulit limau, batang limau purut dan labu air dibakar sehingga butir arang dan dicampur dengan garam, ditumbuk sehingga lumat. Bubuh pada gigi dan gosok gigi seperti biasa. Hashim Awang A.R (1990) menyatakan masyarakat Melayu sering menggunakan tumbuhan liar dan tumbuhan yang terdapat di kawasan rumah. Sebagai contoh, dalam petikan yang dinyatakan sebelum ini. kebanyakannya menggunakan ubat-ubatan yang mudah diperoleh seperti buah limau, cengkik, bawang putih jintan dan seumpamanya. Ini secara tidak langsung, membuktikan masyarakat Melayu amat bijak dalam pemilihan bahan-bahan, cara menyediakan dan penggunaan ubat-ubatan yang sesuai dengan jenis penyakit.

Buah Pinang

GAMBAR 5. Buah Pinang

Nama saintifik buah pinang pada gambar 5 ini dikenali sebagai *areca catechu* dalam kelompok famili *arecaceae*. Menurut Lee S.Y, Quek P dan Cho GT (2005) ciri-ciri buah pinang ini berbatang lurus yang boleh menjangkau ketinggian sekitar 10 hingga 30 meter dan buahnya sekitar 15 hingga 30 mm dan buahnya berwarna coklat serta rasanya sedikit pahit dan pedas. Dari sudut pandangan masyarakat Melayu, buah pinang dianggap amat istimewa. Ia sering digunakan dalam adat perkahwinan terutamanya tapak sirih yang melambangkan kepada keperibadian kaum lelaki. Ini sejajar dengan fizikal buah pinang yang sedikit keras dan pohonnya agak tinggi merujuk kepada keperibadian lelaki yang tinggi dan kuat (Norhuda Salleh, 2014). Selain dalam perkahwinan, buah pinang juga digunakan dalam pantun Melayu iaitu bagi menggambarkan akhlak, peribadi, kekayaan dan keturunan yang baik-baik (Nirwana Sudirman dan Zulkifley Hamid, 2016).

Buah pinang ini digunakan untuk menyembuh penyakit seperti sembelit, kurap, balgam, sakit gigi, kayap, resdung, cacing dan lain-lain dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu*. Ayob Ismail (2006) berpendapat buah pinang boleh merawat demam, sakit beri-beri, kencing berdarah, malaria dan berak berdarah. Petikan di bawah merupakan contoh untuk merawat patah tulang mahupun terseliuh. Petikan seperti berikut, “*Sebagai lagi ubat patah atau tergeliat, ambil kulit tajam (metarjam) yang di luarnya dan akar kemucup dan suda lalang dan bonglai, jintan, bawang merah; mamah dengan sirih pinang sembur, bubuh lantai, maka buka 3 hari 2 hari buka, aflat*” (Kitab Tib Muzium Terengganu: 16).

Untuk mengubati tulang yang patah atau terseliuh ialah sediakan kulit mertajam, akar kemuncup, suda lalang, bongkai, jintan, bawang merah, sirih serta pinang dan kunyahkan semua bahan-bahan sehingga lumat dan semburkan pada tubuh badan yang sakit dan balutkannya dengan menggunakan kayu yang rata pada kawasan yang patah tersebut. Setelah dua hingga tiga hari, barulah buka balutan dan dengan izin-Nya akan sembuh. Selain dapat menyembuhkan tulang yang patah, buah pinang juga digunakan untuk menyembuhkan mata berselaput. Sebagai contohnya, “*Sebagai lagi ubat titik mata berselaput maka ambil sabun dan air pinang muda maka dimesrakan dengan air pinang itu sudah itu maka titikkan pada mata barang sekali atau dua kali; sudah itu maka bubuh barang ubat yang patut*” (Kitab Tib Muizum Terengganu: 92).

Sakit mata berselaput boleh disembuhkan menggunakan buah pinang dalam ilmu perubatan Melayu. Kaedah dan rawatan hanya memerlukan dua bahan sahaja yang terdiri daripada buah pinang muda dan sabun. Caranya, dengan mengambil sabun dan air pinang muda, digaul perlahan-lahan dan dititikan ke dalam mata sebanyak satu atau dua kali sehari. Dalam antropologi perubatan, Hashim Awang A.R (1990) menyatakan masyarakat Melayu lebih gemar untuk menyembuhkan tulang yang patah dengan pendekatan tradisional. Misalnya, bantuan khidmat bomoh, dukun dan lain-lain berbanding doktor. Selain itu, kaedah dan cara rawatan oleh bomoh sedikit berbeza, kecuali kaedah mengesan tulang patah, mengurut dan juga membetulkan tulang. Hal ini terbukti dalam petikan yang diberikan, bahawa kebiasaannya patah atau terseliuh akan dibalut menggunakan lantai daripada buluh berserta dengan ramuan ubat-ubatan tumbuh-tumbuhan. Di samping itu, pantang larang dan tempoh masa juga harus dipatuhi bagi mempercepatkan proses penyembuhan terhadap tubuh badan pesakit.

Buah Kelapa

GAMBAR 6. Buah Kelapa

Nama saintifik pada gambar 6 ini adalah *Cocos nucifera L.* famili *Palmae (Arecaceae)*. Selain itu, sebahagian taburan penduduk di tanah Melayu ini menamakan buah kelapa ini sebagai *nyiur*. Ciri-ciri buah kelapa menurut Ong Heng Chooi (2004) boleh tumbuh sekitar 8 hingga 30 meter, mempunyai tiga warna iaitu hijau, kuning dan coklat. Rasa yang terdapat pada tumbuhan ini ialah sedikit kelat dan manis. Selanjutnya, dalam kearifan tempatan mendapati buah kelapa merujuk kepada kekeluargaan, kelimpahan, kesuburan dan kemewahan (Eizah Mat Hussain, Nurhamizah Hashim dan Nur Yuhanis, 2017). Ini dapat dilihat kepada fizikal buah kelapa yang mempunyai tangkai yang kuat, pokok yang tinggi dan buah yang banyak iaitu lambang kepada keluarga yang saling menyokong dan bersatu. Buah kelapa selain diminum ia juga boleh dijadikan minyak. Oleh sebab itu, didapati masyarakat Melayu menanam buah kelapa di kawasan perumahan mereka.

Antara penyakit yang dapat dirawat dengan menggunakan buah kelapa ialah penyakit kulit ayam, cericik, kurap, tidak boleh ke sungai, cacing dalam perut, balgam, menguatkan gigi, naik serawan, sakit mata, sangkar, barah dalam dada, leher, wasir, letih, sakit dalam badan, sakit singa dan kepialu. Oleh itu, dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* terdapat beberapa contoh petikan yang mewakili buah kelapa. Contohnya seperti berikut:

Sebagai lagi ubat orang terkena angin yang besar yang tiada dapat berkata-kata atau terkancing mulutnya orang itu. Maka ambil daun gandurusa yang putih dan jintan hitam bawang merah giling lumat-lumat maka tapis ambil airnya bubuh santan nyiur hijau maka beri minum insya-Allah Taala, afiat. Jangan lagi syak ubat ini berapa-berapa banyak makan ianya, mustajab.

(*Kitab Tib Muizum Terengganu: 111*)

Petikan di atas membicarakan mengenai penyakit angin sanglar. Dalam *Kitab Tib Muzium Terengganu* menjelaskan untuk mengenal pasti penyakit ini ialah mata berwarna kekuningan, tubuh kesejukan dan panas di tapak kaki dan tangan, tidak mempunyai selera makan seolah-oleh ingin deman tetapi tidak. Ubat yang digunakan terdiri daripada daun gandurusa putih, jintan hitam, bawang merah dan santan kelapa hijau. Cara menyediakan bahan ini, giling lumat-lumat daun gandurusa putih, jintan hitam dan bawang merah, campurkan bersama santan kelapa dan diberi minum. Dengan izin-Nya insyAllah sihat. Selain itu, buah kelapa juga boleh mengubati sakit yang diganggu syaitan. Buktinya, “*Sebagai lagi ubat diasuh syaitan atau mambang. Maka ambil*

manggar nyiur yang orang sapukan sampah, maka kikis dengan serba duri dan serba tanduk dan serba sampah, maka semburkan pada orang itu di balik telinganya dan pada segala sendinya, aflat” (Kitab Tib Muizum Terengganu: 178).

Selain sakit yang berpunca daripada persekitaran seperti cuaca dan perubahan unsur dalam badan, manusia juga terkena penyakit disebabkan oleh gangguan syaitan dan seumpamanya. Oleh itu, untuk menyembuhkan sakit diganggu syaitan ini ialah sediakan tangkai mayang kelapa, penyapu sampah, berbagai-bagai duri, tanduk dan sampah. Setelah itu, dikikis dan semburkan dibalik telinga dan segala sendi dengan izin-Nya sembuh. Sehubungan itu, dalam antropologi perubatan oleh Hashim Awang A.R (1990) khususnya etiologi sakit demam manusia ini disebabkan oleh dua jenis iaitu secara naturalistik dan juga personalistik. Maksud naturalistik ini kebanyakan disebabkan perubahan cuaca yang panas sejuk dan ketidakseimbangan unsur asas dalam badan terganggu. Manakala persoalistik disebabkan oleh gangguan oleh kuasa magik atau kuasa yang luar biasa merangkumi gangguan jin, syaitan, perbuatan manusia seperti sihir dan teguran daripada Tuhan. Ini jelas digambarkan dalam ilmu perubatan di atas bahawa penyakit yang datang daripada gangguan jin juga boleh diubati dengan menggunakan bahan semula jadi.

KESIMPULAN

Kajian mengenai keistimewaan dan kearifan tempatan menggunakan buah-buahan dalam ilmu perubatan telah menggalakan masyarakat Melayu melakukan penerokaan terhadap alam flora. Menurut (Muhammad Yusri Yusof @ Salleh, 2020) kearifan tempatan adalah satu bentuk pemikiran yang tinggi lagi mendalam dan kreatif terhadap sesuatu amalan dan praktikal yang berlaku dalam masyarakat. Justeru, kajian kearifan tempatan terutamanya tentang perubatan perlu diperluaskan agar masyarakat dapat manfaatnya. Dalam penulisan ini, hasil dapatan menunjukkan bahawa buah yang paling istimewa dan sering digunakan ialah buah limau nipis kerana mengandungi asid, duri dan berbau wangi yang boleh menghalau kuasa-kuasa ghaib daripada mengganggu kesihatan manusia. Selain daripada buah limau nipis, buah pinang juga sering digunakan dalam ilmu perubatan Melayu terutamanya untuk menyembuhkan sakit perut, ubat tulang patah, menguatkan gigi dan lain-lain diikuti oleh buah kelapa, buah pisang kelat, buah delima dan limau purut.

Di samping itu, pemilihan buah-buahan ini dipengaruhi oleh faktor kepercayaan masyarakat Melayu terhadap unsur alam. Misalnya, buah kelapa melambangkan kesuburan, kemegahan, keharmonian serta ikatan sebuah kekeluargaan. Oleh sebab itu, ilmu perubatan Melayu dianggap amat istimewa kerana masyarakat Melayu dahulu amat dekat dengan alam sehingga mewujudkan kepercayaan kepada alam yang boleh membawa kemudaran dan mempunyai roh di dalamnya. Secara tidak langsung, hal ini menyebabkan ilmu perubatan Melayu menjadi rawatan pilihan utama sekiranya diganggu oleh hantu, jin dan sihir. Selain itu, berdasarkan kepada kajian tentang keistimewaan dan kearifan tempatan menggunakan buah-buahan dalam ilmu perubatan Melayu dengan menumpukan kepada *Kitab Tib Muzium Terengganu* sebagai bahan perbincangan telah memberi kesan positif terhadap perkembangan ilmu perubatan Melayu. Ini kerana, sebahagian kajian seperti ini akan dibaca oleh setiap golongan masyarakat yang meminati kaedah dan rawatan menggunakan ramuan semulajadi berbanding perubatan moden yang memakan belanja yang mahal di samping memberikan input kepada pegawai sains perubatan negara dan juga kepada pengkaji bidang ilmu antropologi perubatan Melayu.

RUJUKAN

- A.Samad Ahmad. 1988. *Warisan Perubatan Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdul Ghani Hussain. 2014. *MSS 2999 Kitab Tib Pandangan dan Tafsiran Perubatan Moden Terhadap Manuskrip Perubatan Melayu*. Kepong: FRIM.
- Ayob Ismail. 2006. *Tumbuhan Herba Sumber Perubatan Tradisional yang Hebat*. Petaling Jaya: Golden Book Centre.
- Bambang Cahyono. 2009. *Pisang: Usaha Tani dan Penanganan Pascapanen*. Yogyakarta: Penerbit Kanisius.
- Che Husna Azhal. 1997. Teknologi Warna Alam Melayu. *Akademika*, 51, 53-63.
- Eizah Mat Hussain, Nurhamizah Hashim & Nur Yuhanis Mohd Nasir. 2017. Simbol Tumbuhan dalam Pantun Melayu Bingkisan Permata. *Pendeta Journal of Malay Language, Education and Literature*, 8, 23-35.
- Eizah Mat Hussain. 2019. *Simbol dan Makna dalam Pantun Melayu*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan & Buku Malaysia Berhad.
- Fairuzah Mat Salleh et al. 2020. Amalan Diagnosis dalam Perubatan Melayu Berdasarkan Kitab Tib. *Jurnal UMRAN*, 6 (3), 1–11.
- Hamid Bahari. 2011. *Ragam Khasiat Buah Delima*. Batu Caves: Ar-Risalah Product Sdn.Bhd.
- Harun Mat Piah. 2006. *Kitab Tib–Ilmu Perubatan Melayu*. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia.
- Hashim Awang A.R. 1990. *Pengantar Antropologi Perubatan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Hean Chooi Ong. 2004. *Buah: Khasiat Makanan & Ubatan*. Kuala Lumpur: Utusan Publication
- Jelani, J. P., & Muhammad, S. J. N. 2019. The Use of Rhizomes in Malay Medical Studies. In Nurul, F. H., Nursyazwani, M. F., Sharon, Y.Y. O., Ummu, A. M (Edt.) *Emerging Trends and Challenges in Management: Strategy, Practices and Performance Measurements*. Tanjung Malim: Kaizenrenovation Sdn. Bhd.
- Khadher Ahmad, Mohd Yakub @ Zulkifli Mohd Yusoff, Monika @ Munirah Abd Razzak, Mohd Asmadi Yakob, Nurulwahidah Fauzi, Khalijah Awang, Rozana Othman & Mohd Farhan Md Ariffin. 2016. Kajian Bibliometrik Terhadap Bahan Penerbitan Penyelidikan Berkaitan Delima: Ke Arah Penyelidikan Terkini Dalam Bidang Pengajian Islam. *Jurnal Islam dan Masyarakat Kontemporari*, 13, 1-32.
- Khalila Ilia Ismail && Mohd Faizal Musa. 2006. Makanan dalam Pembayang Pantun Melayu: Satu Wacana dari Perspektif Gastronomi. *Jurnal Melayu*, 15(1), 1-13.

- Lee S.Y, Quek P, Cho G.T, Hong L.T, Dorothy C, Park Y.J, Batugal P.A, And Rao V.R. 2005. *Medicinal Plants Research in Asia*. Serdang: International Plant Genetic Resources Institute.
- Mohd Koharuddin Mohd Balwi. 2003. Ketamadunan Melayu dan Sains: Satu Analisis Awal Ke Atas Pencapaian Masyarakat Melayu Dalam Bidang Sains. *Jurnal Teknologi*, 39(E), 47–61.
- Mohd Qayyum Kamarudin , Mohd Nasir Ripin, Zulkiflee Haron & Norhissam Mustafa. 2020. Tasawur Perubatan Melayu Berdasarkan Kitab Perubatan. *Jurnal UMRAN*, 3(2), 39-54.
- Mohd Zawawi Bin Mohamad. 2018. *Unsur-Unsur Dinamisme dalam Perubatan Tradisional Melayu di Negeri Kelantan Menurut Perspektif Islam*. Doktor Falsafah, Universiti Malaysia Kelantan.
- Muhammad Yusri Yusof @ Salleh. 2020. Pentakrifan Kearifan Tempatan: Suatu Sorotan. *Jurnal Melayu*, 19 (2), 175-188.
- Mohd. Tarmizi Kamson. 2008. *Herba Warisan*. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia.
- N. Franklin Adkinson Jr., Bruce S Bochner, A Wesley Burks, William W Busse, Stephen T Holgate, Robert F Lemanske & Robyn E O'Hehir. 2014. *Middleton's Allergy Principles and Practice*. Eighth Edition: Elsevier Inc.
- Nazarudin Zainun & Mohamad Omar Bidin. 2017. Pelestarian Silat Melayu antara Warisan dengan Amalan.
- Nirwana Sudirman & Zulkifley Hamid. 2016. Pantun Melayu Sebagai Cerminan Kebitaraan Perenggu Minda Melayu. *Jurnal Melayu*, 15(2), 145-159.
- Norhuda Salleh. 2014. Tepak Sirih: Komunikasi Bukan Lisan dalam Adat Perkahwinan Melayu. *Jurnal Komunikasi*, 30, 177-190.
- Rahmah Haji Bujang. 2007. Fungsi Komunikasi dan Estetika dalam Persembahan Teater Tradisional Wayang Kulit. *Jurnal Pengajian Melayu*, Jilid 18, 135-156.
- Setiawan Dalimartha & Felix Adrian. (2011). *Khasiat Buah Dan Sayur*. Jakarta: Penebar Swadaya.
- Shamsul Khamis, Tajuddin Abdul Manap dan Mazina Mohd. Yusoff. 2003. *Tumbuhan Ubatan Tradisional Malaysia*. Serdang: Penerbit Universiti Putra Malaysia.
- Siti Fatimah Abd Aziz & Yusmilayati Yunos. 2019. Khasiat Herba dalam Kitab Tib Melayu. *Akademika*, 89, 151-162.
- Siti Khairul Bariyyah Binti Akhilar. 2016. *Amalan dan Penggunaan Herba dalam Perubatan Tradisional Melayu Selepas Bersalin Di Zon Tengah, Semenanjung Malaysia*. Fakulti Sains Teknologi dan Pembangunan Insan. Universiti Tun Hussein Onn Malaysia.
- Syahida Maarof. 2019. Kapasiti Antioksidan dalam Buah Tempatan Terpilih. *Buletin Teknologi MARDI*, 15, 89-96.

Wan Husni Wan Abdullaha et al. 2019. Terapi Mandi Bunga dalam Perubatan Melayu untuk Penjagaan Kesihatan Mental. *Jurnal UMRAN*, 6 (2), 123- 135.

Yusmilayati Yunos, Mohd Yuszaidy Mohd Yusoff, Muammar Ghadaffi Hanafiah, Mohd Norizam Jamian. 2016. Kepandaian Orang Melayu dalam mentafsir ruang perubatan tradisional. *Malaysia Journal of Society and Space*, 12(11),79-91.

Biodata Penulis:

Jacqlyn Patricia Anak Jelani adalah pelajar sarjana dalam bidang Kesusasteraan Melayu di Jabatan Bahasa Melayu Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi, Universiti Putra Malaysia.

Salmah Jan Noor Muhammad adalah Profesor Madya di Jabatan Bahasa Melayu, Fakulti Bahasa Moden dan Komunikasi, Universiti Putra Malaysia. Bidang pengkhususan beliau ialah Kesusasteraan Melayu Tradisional dengan tumpuan kajian kepada filologi dan kajian manuskrip Melayu, Ilmu diplomatik Kesultanan Melayu, dan Warkah Kesultanan Melayu serta Kesusasteraan Epik, Historiografi dan ketatanegaraan.